

MELIGUNIS LIPARA, vol. VI

L. Bernabò Brea - Madeleine Cavalier

Χρ. Γ. Ντούμας

Καθηγήτρια Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Palermo 1991
Είναι, δυστυχώς, αλήθεια ότι για την πλειονότητα των αρχαιολόγων που ασχολούνται με την μελέτη του προϊστορικού Αιγαίου τισχύει όχι μόνο το «Graeca» αλλά και το «Italica sunt», και συνεπώς «non Ieguntur». Γιατί αλλιώς δεν εξηγείται η ολοσχερής σχεδόν αγνόηση από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα του ρόλου που διαδραμάτισε το νησί της Λήμνου στα πράγματα του Αιγαίου κατά την τρίτη χιλιετία π.Χ. Και όμως το ρόλο αυτό τον αποκάλυψε ο Luigi Bernabò Brea με την μνημειώδη δημοσίευσή των ιταλικών ανασκαφών στην Πολιόχνη στους τόμους: *Poliochni, Citta Preistorica nell' isola di Lemnos, Roma 1964 (vol. I), 1976 (vol. II)*.

Η Πολιόχνη, λοιπόν, της Λήμνου μπορεί να διεκδικήσει τον τίτλο της αρχαιότερης πόλης σε ευρωπαϊκό έδαφος. Αντιθέτως, η Τροία έχει αναγνωρισθεί από όλους τους μελετητές όχι μόνο νεότερη αλλά και πολύ μικρότερη από την Πολιόχνη. Μπορεί δε κανείς να ισχυρισθεί ότι, αν την Τροία δεν την είχε τραγουδήσει ο Όμηρος και αν δεν την είχε ανασκάψει ο Schliemann, θα είχε παραμείνει αυτό ακριβώς που ήταν: ένα μικρό οχυρωμένο χωριό, έδρα ίσως κάποιου τοπικού ηγεμόνα. Γιατί ο υλικός πολιτισμός της, συγκρινόμενος με αυτόν της Πολιόχνης, είναι επαρχιακός.

Ο έκτος τόμος στη σειρά *Meligunis Lipara* αποτελεί μια τρανή επιβεβαίωση ότι το επιστημονικό δίδυμο Bernabò Brea - Madeleine Cavalier εξακολουθεί να είναι δημιουργικό και παραγωγικό. Πρόκειται για ένα λεπτομερές και πλήρες απολογισμό των ανασκαφικών εργασιών που έγιναν επάνω στη νησίδα Filicudi, σε διάφορες ανασκαφικές περιόδους, κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960. Το βιβλίο αποτελείται από πέντε μέρη, μίαν αγγλική περίληψη και πέντε παραρτήματα. Στο Μέρος I (σελ. 3-17) παρέχο-

νται πληροφορίες σχετικές με τη γεωλογία και την ηφαιστειολογία του νησιού, με την ιστορία και την αρχαιολογία του από την κλασική αρχαιότητα μέχρι σήμερα και με τις αρχαιολογικές εξερευνησεις που έγιναν πριν από τις δημοσιευόμενες εδώ ανασκαφές.

Η λεπτομερής περιγραφή των ανασκαφών που έγιναν σε διάφορα σημεία στο επίπεδο του λιμανιού και η αναλυτική παρουσίαση των ευρημάτων είναι το αντικείμενο του Μέρους II του βιβλίου (σελ. 21-54). Οι αρχιτεκτονικές κατασκευές του οικισμού εξετάζονται σε συνάρτηση με τα κινητά ευρήματα που έδωσε καθεμιά, διεκδικώντας έτσι την ερμηνεία τους και την κατανόηση της λειτουργίας κάθε οικοδομήματος. Η ανασκαφή στις πλαγιές του λόφου Capo Graziano εξερεύνησε ταφικούς χειμάρρους (ravines), η παρουσίαση των οποίων γίνεται στο Μέρος III του βιβλίου (σελ. 57-68).

Το Μέρος IV (σελ. 71-182) αποτελεί την πιο εκτεταμένη ενότητα από τα περιεχόμενα του τόμου και είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στην ανασκαφική εξερεύνηση του οικισμού επάνω στο λόφο Capo Graziano. Εδώ γίνεται λεπτομερής περιγραφή και παρουσίαση των καλυβών που ήλθαν στο φως κατά τις διάφορες ανασκαφικές περιόδους και παρέχονται πλήρες το περιεχόμενα κάθε καλύβας. Επίσης γίνεται τυπολογική ταξινόμηση και μελέτη τόσο των αρχιτεκτονικών κατασκευών όσο και των κινητών ευρημάτων.

Η σύνθεση των ανασκαφικών δεδομένων και η προσπάθεια ανάπλασης της ζωής και της εξέλιξης της κοινωνίας του Capo Graziano γίνεται στο Μέρος V (σελ. 185-215). Με βάση τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, γίνεται προσπάθεια να αναπαρασταθεί το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξελίχθηκε η κοινωνία αυτή, να μελετηθούν οι μεταβολές που

υπέστη, οι σχέσεις της με τον έξω κόσμο και ιδιαίτερα με τον κόσμο του Αιγαίου, καθώς επίσης να προσδιορισθεί η χρονική ακολουθία των διαφόρων φάσεων της ζωής στο Capo Graziano.

Μετά την αγγλική περίληψη (σελ. 219-228) ακολουθεί το Παράρτημα I, που είναι αφιερωμένο στη συστηματική μελέτη και παρουσίαση της λιθοτεχνίας στο λόφο του Capo Graziano από την Maria Clara Martinelli (σελ. 229-235). Στο Παράρτημα II (σελ. 237-259) ο John L. W. Williams παρουσιάζει την πετρολογική ανάλυση κεραμικής Capo Graziano και Milazese από το Filicudi και την Panarea αντίστοιχα. Την Αγακική κεραμική της Μυκηναϊκής περιόδου παρουσιάζει η Lucia Vagnetti στο Παράρτημα III (σελ. 261-305). Στο Παράρτημα IV (σελ. 307-314) παρουσιάζονται από την Rosa Maria Albanese Procelli οι μεταλλευτικές μήτρες από την καλύβα XIV του λόφου Capo Graziano. Τέλος, το Παράρτημα V (σελ. 315-330) είναι αφιερωμένο στη μελέτη των καταλόγων της πανίδας του οικισμού στο Capo Graziano από τον Pietro Villari, ο οποίος την εξετάζει μέσα στο αρχαιολογικό πλαίσιο των Αιολίων νησιών και της Σικελίας κατά την εποχή του Χαλκού. Ο τόμος κλείνει με τις συντομογραφίες, τη βιβλιογραφία, τον κατάλογο εικόνων στο κείμενο και τον κατάλογο των πινακών.

Ο τόμος *Meligunis Lipara VI* διαθέτει τα ίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα των μεγάλων ανασκαφικών δημοσιεύσεων του Luigi Bernabò Brea: εξαντλητική παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων, συγκρίσεις και παραλληλισμούς με αντίστοιχα υλικά κατάλοιπα άλλων σύγχρονων πολιτισμών της ευρύτερης περιοχής, σύνθεση των δεδομένων και προσπάθεια ένατηξης των σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Με δημοσιεύσεις αυτού του τύπου δικαιώνεται η αρχαιολογία

ως ιστορική επιστήμη. Μέσα από τον τόμο *Meligunis Lipara VI* αποκαλύπτεται η βαθιά γνώση και η πλήρης έλεγχοι του αρχαιολογικού υλικού που πραγματευόταν οι συγγραφείς του. Τα ανασκαφικά τους δεδομένα τα αναλύουν και τα επεξεργάζονται παράλληλίζοντας τα με άλλα σύγχρονα από τα Αιόλια Νησιά, τη Νότια Ιταλία και από άλλες περιοχές της Δυτικής Μεσογείου. Οι συγκρίσεις αυτές και οι παραλληλισμοί τους οδηγούν σε έναν άλλο χώρο, που επίσης κατέχουν καλά, το Αιγαίο, Καρπός της επεξεργασίας αυτής είναι η ερμηνεία που κάνουν στο αρχαιολογικά ευρήματα του *Caro Graziano* στη νησίδα Filicudi. Μια ερμηνεία που μας είναι ήδη γνωστή από προγενέστερες δημοσιεύσεις του Bernabò Brea. Ότι δηλαδή τα Αιόλια νησιά δέχθηκαν μετανάστες από το Αιγαίο κατά την τρίτη χιλιετία π.Χ. Ο οικισμός δε του *Caro Graziano* αποτελεί την τρανσφέρη απόδειξη γι' αυτό. Ο τρόπος, με τον οποίο είναι κτισμένος, οι καλύβες, το σχήμα τους, οι κεραμικές μορφές, τα ταφικά έθιμα, τα γνωστά μας από την περιοχή του Αιγαίου πλινθια γυροτόμια αντικείμενα και άλλα επί μέρους ευρήματα είναι τα στοιχεία που οδηγούν τους συγγραφείς στην ερμηνεία του οικισμού ως καθαρά Αιγαιακού. Από τα ανωτέρω ευρήματα και από το συσχετισμό τους με ντόπια αντίστοιχα στοιχεία προκύπτει η χρονολογία του οικισμού στο *Caro Graziano* σε φάση που αντιστοιχεί με την Πρωτοελλαδική III περίοδο στο Αιγαίο, δηλαδή την περίοδο μεταξύ 2300 και 2000 π.Χ. περίπου. Είναι η περίοδος, κατά την οποία η αρχαιολογική έρευνα στο Αιγαίο έχει επισημάνει κάποιες μεταβολές, αλλού ομαλές και ειρηνικές, αλλού βίαιες και απότομες. Αυτές τις μεταβολές γλωσσολόγοι και ιστορικοί έχουν ως τώρα ερμηνεύσει ότι απηχούν την άφιξη των πρώτων Ινδο-ευρωπαϊκών φύλων, των Πρωτο-Ελλήνων, όπως τους αποκαλούν. Ένα κλάδο από αυτούς τους «Πρωτο-Ελληνες» οι συγγραφείς του *Meligunis Lipara VI* βλέπουν να έχουν εγκατασταθεί επάνω στο λόφο του *Caro Graziano*. Χάρη στην πλατιά κλασική παιδεία του, ο Luigi Bernabò Brea ε-

πιστρατεύει τις αρχαίες πηγές και τους μύθους και κατορθώνει ένα εντυπωσιακό πάντρεμα της αρχαιολογίας με τη μυθολογία. Με το συνδυασμό αρχαίων πηγών, αρχαιολογικής μαρτυρίας και μυθολογίας, οι συγγραφείς του τόμου επέτυχαν να ζωντανέψουν τα ψυχρά και άψυχα αρχαιολογικά ευρήματα και να μετατρέψουν σε ιστορία αυτό που, εσφαλμένα κατά τη γνώμη μου, αποκαλείται προϊστορία.

«...lo stanziamento di genti provenienti dalla Grecia continentale nelle Isole Eolie», γράφει ο Bernabò Brea στο βιβλίο του *Gli Eoli e l' inizio dell' eta del bronzo nelle isole eolie e nell' Italia meridionale* (Napoli 1985, σελ. 121), «*possa risalire ad un momento iniziale, del Protoeladico III, possa essere cioè un episodio di quel vasto complesso di eventi attraverso i quali l' invasione della Grecia da parte di genti indoeuropee e cioè dei Proto-Greci si sarebbe venuto realizzando*».

Τη θέση αυτή οι συγγραφείς του παρόντος τόμου την επαναβεβαιώνουν, γράφοντας ότι «*tutti gli studiosi sono concordi nel riconoscere in questi invasori (ενν. του Αιγαίου) i protogreci*». Η άποψη περί της ελεύσεως των Ινδο-Ευρωπαίων, των «Πρωτο-Ελλήνων», στο Αιγαίο είναι θεωρία βασισμένη καθαρά σε γλωσσολογικά κριτήρια. Οι ιστορικοί την αποδέχτηκαν, προσπαθώντας να προσαρμόσουν στη θεωρία αυτή τόσο τις μυθολογικές ενδείξεις όσο και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Το αποτέλεσμα ήταν να καταλήξουν σε συμπεράσματα παράλογα και αρχαιολογικά αστήρικτα.

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι τα Πρωτοελλαδικά III στοιχεία που αποδίδονται στους λεγόμενους εισβολείς εμφανίζονται σχετικώς άφθονα κυρίως στις ανατολικές ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας, δηλαδή της Θεσσαλίας, της Βοιωτίας, της Εύβοιας, της Αττικής, της Αργολίδας, στην Αίγινα και στα νησιά των Κυκλάδων. Αντιθέτως, τα στοιχεία αυτά απουσιάζουν παντελώς από την κεντρική βόρεια χώρα. Αυτό αποκλείει την υποθεσίσα έλευση των «Πρωτο-Ελλήνων» από το βορρά, δηλαδή από τη σημερινή Βουλγαρία, τη Νότια Σερβία ή

την Αλβανία. Πουθενά στο βορρά αυτόν δεν βρέθηκαν στοιχεία που να στήριζον την άποψη ότι κάπου εκεί πρέπει να βρισκόταν η εστία, το ορμητήριο αυτών των φύλων. Όπως δεν βρέθηκαν υλικές μαρτυρίες που να προδίδουν το δρόμο, την πορεία που ακολουθήσαν οι λεγόμενοι Πρωτο-Ελληνες. Άλλωστε, γεωγραφικά ο ελληνικός βορράς είναι τόσο αφιλόξενος και τόσο επικίνδυνος! Μέσα σε θερμοκρασίες που συχνά φτάνουν τα πολιικά επίπεδα και μέσα από δρυμους γεμάτους άγρια θήρια – αρκούδες, λύκους, αγριογούρουνα κ.ά. –, διερωτάται κανείς πώς οι ταλαιπωροί πλάνητες με τα γυναικόπαιδά τους θα κατορθώναν να φτάσουν σώοι και ακμαιοί στη νότια Ελλάδα, την οποία, σύμφωνα με τη θεωρία, κατέκτησαν εξουδετερώνοντας τον ντόπιο πληθυσμό της.

Αναγνωρίζοντας το αδιέξοδο, οι υποστηρικτές της Ινδο-Ευρωπαϊκής θεωρίας επένδυσαν την διά θαλάσσης έλευση των «Πρωτο-Ελλήνων» τους από τη στέππα της νότιας Ρωσίας. Αλλά και στην περίπτωση αυτή η αρχαιολογική μαρτυρία είναι εντελώς ανύπαρκτη: ούτε στη ρωσική στέππα ούτε ποτέ αλλού κατά μήκος των ακτών της υποτιθέμενης διαδρομής των «Πρωτο-Ελλήνων», δεν βρέθηκαν στοιχεία που να θυμίζουν, έστω και από μακριά, τα Πρωτοελλαδικά III ευρήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Αλλά, και αν ακόμη ήθελε να αγνοήσει κανείς αυτό το γεγονός, η ίδια η λογική απαγορεύει την αποδοχή και αυτού του σεναρίου. Η μετακίνηση πληθυσμών διά θαλάσσης, διά μέσου της δύσκολης Μαύρης Θάλασσας και ιδιαίτερα των εξαιρετικά επικίνδυνων στενών του Βοσπόρου και του Ελλήσποντου, όχι μόνο απαιτεί προηγμένη τεχνολογία να υπατηγική και εμπειρία στη ναυσιπλοία, αλλά και γεωγραφική γνώση των περιοχών από προηγούμενα ταξίδια και επαφές. Ισχυρί και εδώ αυτό που ο ίδιος ο Bernabò Brea υποστηρίζει για την αιγαιακή μεταναστευση στα Αιόλια νησιά. Ότι δηλαδή μια τέτοια υπερπόντια επιχείρηση «*presuppone una completa conoscenza di questo mare non solo da punto di vista fisico, ma anche da quello economico*». Γι' αυτό, μου είναι

δύσκολο να φαντασθώ τους νομίδες της ρωσικής στέπας να μεταβάλλονται ξαφνικά σε έμπειρους θαλασσοπόρους και να εισβάλλουν στο Αιγαίο, μια θάλασσα εξ ίσου δύσκολη, που όμως επί χιλιάδες χρόνια έλεγχαν και νέμονταν οι πραγματικοί ναυτικοί της εποχής, οι νησιώτες της. Και μάλιστα να έλθουν με τα άγνωστης μορφής καράβια τους φορτωμένα με γυναικόπαιδα, ζώα και πάσης φύσεως αγαθά, που υποτίθεται ότι έφεραν μαζί τους οι περίφημοι «Πρωτο-Έλληνες». Όταν το Αιγαίο το εκμεταλλεύονται οι νησιώτες του το έχουν αποδείξει οι αρχαιολογικές μαρτυρίες από τα νησιά, και κυρίως από την Πολιόχνη. Η πόλη αυτή, ακριβώς μπροστά στην είσοδο του Ελληνόποντου, δεν θα είχε πάρει την ανάπτυξη που γνωρίζουμε, αν, από τις αρχές κιόλας της τρίτης χιλιετίας π.Χ., δεν ήταν ένας αξιόλογος σταθμός διαμετακομιστικού εμπορίου επάνω στο θαλάσσιο δρόμο μεταξύ Αιγαίου και Μαύρης θάλασσας.

Συνεπώς, για την υποθετική έλευση των Ελλήνων ισχύει αυτό που πολύ επιγραμματικά διατύπωσε ο μεγάλος Βρετανός ελληνοεραστής John Chadwick για την κάθοδο των Δωριέων: «The coming of the Doriansis, archaeologically speaking, a non-event». (La parola del Passato, XXXI, 1976, 103-117).

Για λόγους που ακόμη η έρευνα δεν έχει κατορθώσει να προσδιορίσει επακριβώς, τόσο η Πολιόχνη όσο και άλλα πρωτο-ασιατικά κέντρα του νησιωτικού βορειο-ανατολικού Αιγαίου εγκαταλείφθηκαν γύρω στα τέλη της Πρωτοελλαδικής II περιόδου, δηλαδή περί το 2300/2200 π.Χ. Οι κάτοικοί τους, εφ' όσον δεν φαίνεται να εξοντώθηκαν, αναγκαστικά πρέπει να έφυγαν διά θαλάσσης και να μετέφεραν αλλού μερικά τουλάχιστον από τα στοιχεία του υλικού πολιτισμού τους. Αυτά τα στοιχεία μάς είναι πολύ γνωστά σήμερα, χάρη στη μνημειώδη δημοσίευση της Πολιόχνης. Πολλά από αυτά, όπως π.χ. ορισμέ-

νες κεραμικές μορφές και προϊόντα της μεταλλουργίας, αποτελούν τα νεότερικά γνωρίσματα των Πρωτοελλαδικών III οικισμών της ανατολικής ηπειρωτικής Ελλάδας και των Κυκλάδων. Για το λόγο αυτό θα έβλεπα στους νεηλυδείς της ηπειρωτικής Ελλάδας αλλά και στους μετανάστες των Αιολίων νησιών, στους Αιόλους του Bernabò Brea, περισσότερο πρόσφυγες από τη Λήμνο, παρά νομάδες από τη ρωσική στέπα. Τη θέση αυτή τη στηρίζουν τα αρχαιολογικά δεδομένα, η υπερχλιετική εμπειρία των νησιωτών στην ναυσιπλοία και η μυθολογία που θέλει τους Μινύες, τους φορείες δηλαδή του νέου (Μεσοελλαδικού) πολιτισμού στην Ελλάδα, να μεταναστεύουν από τη Λήμνο. Η διατύπωση αυτής της, τολμηρής ίσως, άποψης δεν θα είχε καταστεί δυνατή, αν δεν είχαν προηγηθεί οι πολυετείς έρευνες των Luigi Bernabò Brea και Madeleine Cavalier, τμήμα των οποίων αποτελεί ο νέος τόμος *Meligunis Lipara VI*.

“Ξεχασμένα αρχαία θέατρα” Απόσπασμα από το οδοιπορικό

Μέμη Σπυράτου

Σκηνοθέτης

Στην Ιλιάδα (Α), ο Ήφαιστος, προσπαθώντας να υπερασπισθεί τα δίκια της μάνας του της Ήρας, ξυπνάει το θυμό του Δία που, αρπάχροντάς τον από το πόδι, τον πετάει στη γη. Μια ολόκληρη μέρα γκρεμιζόταν, ώσπου έπεσε στη Λήμνο, με την ψυχή στο στόμα.

Λήμνος. Βορειοανατολικό Αιγαίο, αντικριστά στην Τροία, με την οποία, άλλωστε, είχε κοινό πολιτισμό κατά την εποχή του Χαλκού.

Εδώ στην Ήφαιστία, μια από τις πιο αρχαίες πόλεις της Λήμνου, έχουν σωθεί τα ίχνη του θεάτρου, κτίσματος του 5ου ή του 4ου αι. π.Χ., με ρωμαϊκές μετατροπές.

Ξαναγυρνάμε στον κόσμο της αρχαίας τραγωδίας, σε μian από τις πιο ακαίριες της στιγμής.

Ενδίδουμε γι' άλλη μια φορά στην αίσθηση της αναζήτησης, στον ίδιο τόπο της δράσης του Δράματος.

Η μοναξιά του Φιλοκλήτη στον Σοφοκλή, κάπου έχει ακουμπήσει στην πέτρα της Λήμνου.

*Ίσως και συ μια τέτοια νύχτα,
μέσα στις αντίρροπες φινές
των συμπολεμιστών σου,
ν' άκουσες ολοκάθαρα
την απουσία της δικής σου φινής.*

*Ίσως και συ, μια ανάλογη στιγμή,
θ' αποφάσιζες ν' αποσυρθείς.
Εσύ μόνονος κρέμασες στο δέντρο
το άδειο σου ποικιμάσιο για να*

*παραπλανήσεις τους περαστικούς,
να πούνε: “πέθανε”.*

(Γ. Ρίτσος, απόσπασμα από τον Φιλοκλήτη)

Όμως με τη λύση του δράματος και την παρέμβαση του θεού, ο Φιλοκλήτης συμφιλιώνεται, κι όλα βρίσκουν το μέτρο και την ισορροπία τους. Την πανάρχαια τάξη.

*Έχε γεία, κυματόζωστη ολόγυρα Λήμνο
και προβάδα με πρίμα και δίχως κακό,
εκεί όπου με στέλνουν, η μόρα η μεγάλη
και των φίλων η γνώμη και η δύναμη
της θεότητας, π' όλα νικά,
κι έτσι τα άρισε αυτά να γενούνε.*

*Λοιπόν ας πηγαίνουμε τώρα μαζί
αφού στις θέες ευχηθούμε της θάλασσας
να μας δίνουν καλό κατευθόδιο.*